

Соціальна адаптація жертв політичних репресій в 50 - 60-ті роки ХХ століття

На підставі аналізу архівних документів, нормативно-правових актів відстежується політика радянської держави, яка була направлена на соціальну адаптацію реабілітованих жертв сталінських репресій. Ретроспективний аналіз нормативно-правової бази розкриває підходи партійно-державних органів щодо реалізації заходів працевлаштування амністованих, вирішення їхніх житлових проблем, повернення конфіскованого майна та встановлення трудового стажу реабілітованих громадян.

Ключові слова: реабілітація, репресії, соціальна адаптація, працевлаштування, конфіскація, соціальні права.

The politics of the Soviet State is retraced on the basis of analysis of the archives documents and the normative-legal acts. It was directed for social adaptation of rehabilitated victims in the period of Stalin's mass repressions.

Retrospective analysis of the normative-legal basis reveals the points of view of government bodies. And the politics of this government bodies solves the problems of working places for amnystied persons, restitution the seize of their properties and fixed their length of service.

Fundamental words: exculpation, the repression, socialist rights, to placing in a job.

Із проголошенням України незалежною державою почали проявляти свої барви колишні білі плями в її історії. Інтерес до документів, що правдиво розкривають трагічні події репресивної політики тоталітарної системи сьогодні, величезний. І це зрозуміло, адже нинішнє життя вимагає справедливої оцінки через правдиве документальне висвітлення подій реабілітації жертв політичних репресій.

Досліджувана нами тема соціальної адаптації реабілітованих, на жаль, належним чином не висвітлювалася як в історичній, так і в історико-правовій науці. Певні проблеми реабілітаційного характеру були викладені В. Савицьким. Його публікація започаткувала висвітлення наукових обґрунтувань не лише майнових проблем відновлення прав реабілітованих, але й захист честі, гідності, ділової репутації та доброго імені¹. В офіційному виданні „Реабілітація репресованих”, яке підготовлене апаратом Верховного Суду України, вміщені документи з питань репресій та реабілітації

засуджених, відомчі інструкції, накази, на яких ґрунтувалася політика радянської держави щодо репресій та розгортання процесу реабілітації².

Мета зазначеної праці – висвітлити діяльність партійно-державних органів щодо врегулювання проблем працевлаштування та загального трудового стажу, пенсійного забезпечення, вирішення житлових проблем та повернення конфіскованого майна реабілітованим громадянам. Зазначена тема дозволяє проаналізувати радянське законодавство 50 - 60-х років ХХ століття, в якому розкриваються підходи реалізації соціальних проблем жертв політичних репресій.

Нормативно-правова база, яка була розроблена і прийнята у 1953-1955 рр., створювала умови для започаткування реабілітаційної роботи, що призвела до звільнення із місць позбавлення волі великої кількості незаконно засуджених громадян. Більшість з них, вийшовши на волю, залишилися без житла, власного майна, грошових заощаджень та інших життєво необхідних матеріальних цінностей.

Таким документом, у якому були зазначені шляхи реалізації назрілих соціальних проблем реабілітованих, стала Постанова Ради Міністрів СРСР, прийнята 8 вересня 1955 року за № 1655 „Про трудовий стаж, працевлаштування та пенсійне забезпечення громадян, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності та згодом реабілітованих”³.

Цей документ, який не публікувався в засобах масової інформації, встановлював порядок нарахування пенсій, трудового стажу та компенсаційних витрат громадянам, які були безпідставно притягнені до кримінальної відповідальності, а згодом звільнені та реабілітовані. Зокрема, в ньому було визначено, що строк перебування в ув’язненні, заслання необґрунтовано притягнених до кримінальної відповідальності і звільнених у зв’язку з припиненням кримінальної справи або за виправданням суду зараховується як до загального трудового стажу, так і до стажу роботи за фахом. Цей термін зараховувався до безперервного трудового стажу при умові, що перерва між днем повідомлення про реабілітацію або звільнення з

ув'язнення, заслання і днем влаштування на роботу не повинна перевищувати шести місяців. Відповідні органи отримали розпорядження в обов'язковому порядку приймати реабілітованих на роботу та видавати їм трудові книжки, з внесенням до них запису про загальний стаж.

Постанова передбачала виплату двомісячної заробітної плати за колишнім місцем роботи, виходячи з існуючої на день реабілітації місячної ставки займаної посади або ставки іншої аналогічної посади. У випадку відсутності підприємства або установи, в якій працював реабілітований, двомісячну заробітну плату оплачував правонаступник або відповідне міністерство. При посмертній реабілітації двомісячна заробітна плата виплачувалася сім'ї незаконно репресованого.

Необхідно зазначити, що на реабілітованих поширювались пільги, які встановлювалися для працівників підприємств та установ, що знаходилися в районі Крайньої Півночі та віддалених місцевостях, які прирівнювалися до районів Крайньої Півночі, якщо громадянин знаходився в місцях ув'язнення або на засланні в цих районах і залишався працювати на підприємствах чи установах. Цей час зараховувався реабілітованим до загального стажу роботи з урахуванням зазначених пільг.

Призначення пенсій реабілітованим відповідно до постанови проводилося при наявності необхідного стажу та при досягненні певного віку, незалежно від того чи працювали громадяни після звільнення з місць ув'язнення або заслання. Надавалася можливість визначати розмір пенсії, виходячи із заробітної плати, яку отримували громадяни на посаді до арешту або відповідно до іншої аналогічної посади. У випадку посмертної реабілітації громадян їх сім'ям призначалися пенсії як таким, що втратили годувальника⁴.

Зазначений документ окреслював форми організації роботи на місцях для вчасного знімання гострих невирішених проблем, які виникали у реабілітованих. Утаємненість постанови призвела до необізнаності на місцях, а це відобразилося на роботі відповідальних працівників, які неспроможні

були надати ґрунтовні консультації реабілітованим громадянам, що призводило до скарг в республіканські та центральні органи. Так, реабілітований громадянин В. С. Остапенко з Мало-Висковського району Кіровоградської області вимушений був звертатися в редакцію газети „Правда” за роз’ясненням підстав виплати двомісячної допомоги після звільнення з місць позбавлення волі та встановлення трудового стажу для отримання пенсії⁵.

Крім зазначеного, реабілітовані мали право на позачергове отримання житла від виконавчих комітетів Рад депутатів трудящих. Це питання було досить важливим, оскільки після звільнення більшість з них фактично стали бездомними, адже за роки ув’язнення та заслання вони, в переважній більшості, втратили рідних та близьких. Проте ця проблема на місцях вирішувалася досить складно. Розв’язання житлової проблеми реабілітованих інвалідів вирішувалася дещо краще, адже Міністерство соціального забезпечення надавало їм місця в будинках інвалідів⁶.

Безперечно, відповідна постанова окреслила коло проблем, які необхідно було вирішити, надаючи соціальні права та гарантії зазначеній категорії громадян, що постраждали від свавілля тоталітарного режиму. Проте на практиці виконання цих завдань проводилося повільно, а подекуди навіть і формально. Давалося взнаки не лише відсутність необхідних засобів, але й вороже ставлення до реабілітованих. Навішані ярлики „ворог народу” та „контрреволюціонер” ставали на перешкоді при розв’язанні проблем на будь-яких рівнях.

Як переконаємося з довідки секретаря Харківського обкому партії В. Тітова, станом на квітень 1956 р. в область прибуло 54 особи реабілітованих у зв’язку безпідставним засудженням у 1937 – 1938 роках. З їхнього числа 35 звільнених із ув’язнення працевлаштовано, 17 – оформлені всі необхідні документи для отримання пенсій, 25 осіб отримали двомісячну грошову допомогу. Сім’ї 16 померлих реабілітованих громадян отримали аналогічну грошову допомогу⁷. У Дніпропетровську область на той же час із

місць позбавлення волі прибуло 34 особи, які були репресовані в кінці 30-х років. З них 30 осіб працевлаштовано, 15 – оформлені пенсії. Видана двомісячна грошова допомога 18 реабілітованим за попереднім місцем їхньої роботи, решті 16 особам проводилося оформлення такої допомоги. Рішеннями райвиконкомів 13 реабілітованим надано позачергове житло⁸.

Документальні матеріали Київського обкому партії розкривають роботу виконавчих комітетів щодо вирішення проблем 146 реабілітованих, які прибули на поселення в м. Київ. Так, житлова проблема була вирішена для 52 осіб та ще 35 колишніх безпідставно засуджених були взяті на квартирний облік. Кожному п'ятому реабілітованому були призначені пенсії. Характерним у діяльності райкомів партії, виконкомів районних рад депутатів трудящих був недостатній контроль за працевлаштуванням. Лише кожний другий реабілітований був працевлаштований, кожний третій – отримав позачергове житло⁹. В цьому плані не пощастило жителям Сталінського району м. Києва Волошину Я. В., члену КППС з 1905 р., та його сину, Волошину О. Я., члену КППС з 1923 р., які обидва перебували в ув'язненні. Після реабілітації в кримінальному та партійному порядку через зволікання радянських органів вони залишалися бездомними та тривалий час їм не призначалися пенсії¹⁰.

Необхідно визнати, що не завжди партійно-державні органи на місцях проявляли турботу щодо реабілітованих та їхніх сімей. Заяви, які надходили в прокуратуру Вінницької області, засвідчували, що зазначену категорію населення не завжди зустрічали із співчуттям та підтримкою. Далеко не всі реабілітовані або їхні сім'ї мали змогу отримати передбачену законом двомісячну грошову компенсацію. Так, реабілітований Берштейн, який працював до арешту завідуючим загальним відділом облвиконкому, та Трачук, колишній директор однієї із шкіл міста Вінниці, отримали двомісячну грошову допомогу лише після втручання обласної прокуратури. Дружина реабілітованого бывшего директора школи с. Заливанщина Калинівського району Білоус Олена більше трьох місяців не могла отримати

грошову компенсацію через бездіяльність посадових осіб. Спочатку районний відділ народної освіти запропонував їй представити документи, які б підтверджували шлюбні стосунки з Білоусом, а коли вони були надані, відповіли, що очікують відповіді з Міністерства освіти і грошей не видали¹¹.

Переміни політичного життя, започатковані в державі, не залишилися непоміченими в суспільстві. Відстежувалася стабільна тенденція зростання кількості звернень та скарг до державних установ, партійних структур, комісій та органів, що займалися реабілітацією з конкретними проханнями поновлення прав репресованих.

Архівні матеріали дають нам підстави стверджувати, що вирішення питань соціальної адаптації жертв політичних репресій значною мірою залежали від діяльності партійно-державних органів, їхньої відповідальності щодо вирішення проблем реабілітованих. Зацікавлені та чуйні підходи відстежувалися в організації роботи партійних та радянських органів Бродівського району Львівської області до осіб, які повернулися з місць ув'язнення. Тут в полі зору перебували всі реабілітовані. Як правило, вони запрошувалися до райвиконкому, де в ході співбесіди з'ясовувалися індивідуальні проблеми й кожному пропонувалася відповідна робота. Це дозволило працевлаштувати всіх 202 реабілітованих на підприємствах і колгоспах району¹².

Керівництво заводу „Львівсільмаш” залучило до суспільно корисної праці 61 особу з бувших репресованих, які повернулися з місць ув'язнення. Всі вони оволоділи спеціальностями і сумлінно працювали на заводі¹³. У Глинянському районі цієї області з 314 осіб - 256 осіб були працевлаштовані в різних галузях народного господарства. А реабілітований Ратушний, повернувшись з ув'язнення, освоїв професію комбайнера і став одним із найкращих механізаторів Глинянської МТС.

Зважаючи на надзвичайно обширний спектр діяльності щодо реалізації проблем політичного, економічного, соціального та культурного характеру в області, Львівський обком партії віднаходив можливості активно вникати в

невирішені питання, які мали місце в ході проведення реабілітаційної роботи. Зокрема 11 серпня 1956 р. на засіданні секретаріату обкому розглядалося питання „Про заходи по залученню до громадсько-корисної праці і вихованню громадян, що прибули з місць ув'язнення”. Прийнята постанова містила конкретні заходи щодо оперативного поліпшення цієї роботи. А у вересні того ж року на бюро обкому партії секретарі райкомів звітували про хід виконання постанови секретаріату¹⁴.

Доцільно відзначити, що з боку державних та партійних органів Хмельницької області було прийнято низку конкретних заходів щодо виконання постанови Ради Міністрів СРСР „Про трудовий стаж, працевлаштування та пенсійне забезпечення громадян, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності та згодом реабілітованих”. Запроваджені заходи уможливили працевлаштувати 2595 осіб із майже 3 тисяч, які повернулися з місць позбавлення волі в 1955-1956 рр.

Більшість реабілітованих брали активну участь у громадському житті підприємств, установ, колгоспів та МТС. Зокрема, в м. Хмельницькому в артілі ім. Леніна працювала бувша засуджена Коваль Т. В., яка систематично виконувала норми виробітку на 120-130 відсотків. У будівельному управлінні №1 працювали теслями Гриченюк Г. І. та Крос І. Я., які щомісячні завдання виконували на 110-115 відсотків. Вони відзначалися як кращі виробничники на зборах трудового колективу та в стінній газеті¹⁵.

Бувші ув'язненні з колгоспів ім. Кірова Чавалаха А. П. та ім. Молотова Гандзюк Д. А. Ярмолинецького району були рекомендовані на посади бригадирів городних бригад. Амністований Атаманець А. П. працював вчителем Новоселецької середньої школи цього ж району і редагував загальноколгоспну стінну газету. Добре зарекомендував себе на посаді слюсаря Сатанівського заводу Махуля Л. П. Вищезгадані та багато інших у минулому репресованих, що повернулися на місця постійного проживання, відчували себе рівноправними членами трудових колективів,

працювали над виконанням тих завдань, які були визначені трудовими колективами області¹⁶.

Узагальнюючи недоречності та проблеми реабілітованих з боку радянських та правоохоронних органів, Прокуратура УРСР інформувала Раду Міністрів республіки про суттєві недоліки допущені в роботі виконкомами місцевих Рад депутатів трудящих щодо виконання Постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК КПРС від 25 жовтня 1956 р. „Про заходи поліпшення роботи Міністерства Внутрішніх Справ СРСР і Постанови Ради Міністрів УРСР від 16 листопада 1956 р. за № 1390-0044 в частині найшвидшого залучення до корисної праці осіб, що звільнені з ув'язнення.

Проведені перевірки дали підстави стверджувати, що в багатьох органах виконавчої влади ніхто конкретно не займався цією роботою і не вівся облік осіб, які поверталися з місць позбавлення волі. Це своєю чергою призводило до того, що значна кількість реабілітованих тривалий час не була працевлаштована і багато з них ставали на шлях здійснення кримінальних злочинів¹⁷.

Зокрема, Чернавін А. Г. Із Волинської області писав: „...16 років я перебував у кігтях банди Берії. Заарештований як „ворог народу” в березні 1938 року, а повернувся в січні 1955 року. Верховним судом СРСР повністю реабілітований, а КПК при ЦК КПРС поновила в лавах партії з відновленням попереднього стажу з 1929 року. Після сибірського заслання був декілька місяців без роботи, а потім „зі скрипом” взяли продавцем книжного кіоску. На цій роботі з успіхом могла працювати дівчина, а мені доцільніше було доручити більш серйозну роботу, використовуючи життєвий та партійний досвід”. Про ще складнішу життєву ситуацію розповідає в листі до ЦК КПРС харків'янин Камфор А. І.: „З 1936 року я був відірваний від сім'ї і терпів митарства, які відобразилися у відбуванні строку в трудовому таборі та сильного поселенця. В 1953 році був реабілітований. З тих пір не можу ніде влаштуватися на роботу за спеціальністю. Впродовж півтора року об'їздив Харківську, Запорізьку та Кримську області і ніде за будь-яких причин не був

прийнятий на роботу. Я агроном з вищою освітою і міг би багато зробити корисного для сільського господарства”¹⁸.

Аналіз матеріалів діяльності обласних комісій, що вивчали справи осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, та місцевих комісії Президії Верховної Ради СРСР, які розглядали справи ув'язнених за політичні, посадові та господарські злочини, дали підстави Раді Міністрів Союзу РСР прийняти постанову 4 жовтня 1956 р. „Про трудовий стаж громадян, яким при перегляді кримінальних справ знижена міра покарання” за № 1369. Постанова визначала трудовий стаж громадянам, яким у зв'язку з переглядом кримінальної справи була знижена міра покарання, а час їх перебування в місцях ув'язнення понад встановлений строк зараховувався в загальний трудовий стаж. Дія постанови розповсюджувалася також і на громадян, яким міра покарання була знижена при перегляді кримінальної справи до прийняття постанови¹⁹.

Враховуючи певні ускладнення, що мали місце у пенсійному забезпеченні реабілітованих, та прагнучи зняти гостроту тих невирішених соціально-побутових проблем, які були в житті репресованих, Державний комітет Ради Міністрів СРСР з питань праці та заробітної плати за дорученням Ради Міністрів держави 14 серпня 1957 року подав роз'яснення „Про деякі питання пенсійного забезпечення реабілітованих”²⁰. В них передбачалися певні можливі варіації щодо вибору призначення пенсій. Зокрема, громадянам, які перебували у місцях позбавлення волі та у засланні, при призначенні пенсійного забезпечення надавалося право вибору нарахування пенсійної оплати із ставки, яка передувала арешту, або з заробітку, що був після ув'язнення чи заслання.

Після оприлюднення листа Державного комітету з праці та соціальних питань від 8 березня 1958 р. за № 12-374 стало відомо, що особам, які були повністю реабілітовані, до трудового стажу зараховувався час перебування у місцях ув'язнення, незалежно від того, що вони не працювали як робітники чи службовці до арешту²¹.

17 липня 1959 р. Рада Міністрів СРСР прийняла постанову „Про громадян, необґрунтовано засланих або висланих в адміністративному порядку”. Цей документ поширювався на осіб, які були незаконно вислані або перебували на засланні в адміністративному порядку за політичними мотивами. Проте перерахунки щодо вказаних громадян по зарплаті, відсоткових надбавок за роботу в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них віддалених місцевостей, за вислугу років при прийнятті цієї постанови не проводилися. Її дія не розповсюджувалася на громадян, висланих в адміністративному порядку із заборонених місцевостей і прикордонної смуги в порядку провадження паспортного режиму, а також на громадян, які перебували на спецпоселенні²².

Лише через п'ять років, за рішенням Державного комітету з питань праці та заробітної плати, 20 жовтня 1964 р. реабілітованим, які відбували покарання в районах Крайньої Півночі та прирівняних до них місцевостях, час перебування в ув'язненні зараховувався до трудового стажу в пільговому порядку²³.

Вирішуючи правові питання щодо трудового стажу, пенсійного забезпечення реабілітованих громадян у 1955 – 1964 роках можна пояснити прагнення держави певною мірою покращити як моральне, так і матеріальне становище тих її громадян, які пройшли через тортури сталінських таборів, пережили злидні заслання та поневіряння виселенців. Формально держава вирішила ці завдання, але низка проблем, що були пов'язані з вирішенням питань за короткий термін провести працевлаштування, забезпечити житлом та повернути конфісковане майно, залишалися не розв'язаними.

Задеклароване державою право повернення реабілітованих до нормального життя місцева влада з певних об'єктивних причин неспроможна була реалізувати. Узагальнені проблеми реабілітованих були викладені у записці загального відділу ЦК КПРС від 5 квітня 1956 р. „Про листи реабілітованих громадян зі скаргами на незадовільне вирішення питань щодо відновлення їх прав, працевлаштування і соціально-побутових потреб”²⁴. На

підставі цього документу та записки голови КДБ при Раді Міністрів СРСР І. Серова і заступника міністра фінансів СРСР В. Гарбузова 12 листопада 1956 р. був підготовлений лист „Про порядок розрахунків щодо повернення реабілітованим громадянам конфіскованого в них майна”, який передбачав порядок відшкодування вартості майна відповідно до існуючого законодавства.

Вирішення соціальних проблем реабілітованих громадян в обсязі повернення незаконно конфіскованого майна зводилася до двох невирішених моментів – величезний масштаб конфіскату та відсутність необхідних документів для його оцінки. Необхідно відзначити, що тогочасний економічний стан держави практично виключав можливість справедливого вирішення цього питання для широких мас реабілітованих.

Доцільно відзначити, що лист Міністерства фінансів СРСР та Військової колегії Верховного Суду СРСР від 28 листопада 1958 р. за № 31-173/с/01672 передбачав підстави розгляду заяв та інших наявних документів реабілітованих громадян, або їхніх родичів, а через опитування свідків установлювався характер вилученого й конфіскованого майна²⁵. Іншим листом Голови Військової колегії Верховного Суду СРСР від 10 лютого 1959 р. обумовлювалися дії голови військового трибуналу щодо комісії відповідного фінансового органу при розгляді матеріалів, добутих в процесі перевірки заяв реабілітованих та їхніх родичів при поверненні конфіскованого майна²⁶.

Важливо підкреслити, що в ході відновлення справедливості від судових органів республіки надходило чимало запитань щодо порядку повернення реабілітованим особам конфіскованого майна або його вартості в тих випадках, коли в кримінальних справах не виявляли описів та документів про реалізацію вилученого майна, хоча в дійсності конфіскація була проведена. Роз'яснення щодо дій судів у цих ситуаціях давалося у листі начальника управління судових органів Міністерства юстиції УРСР від 22 квітня 1960 р., в якому зазначалося:

„Заяви реабілітованих осіб або їхніх спадкоємців про повернення майна й цінностей, конфіскованих судовими органами за вироком суду, коли не збереглися описи та документи, що стверджують фактичне вилучення цього майна та передачу його фінансовим органам, торговим організаціям, повинні розглядатися відповідно до загальних правил про поновлення кримінальних і цивільних справ, по яких судочинство втрачено в зв'язку з обставинами воєнного часу (наказ НКЮ СРСР і Прокурора СРСР від 23.V.1942 р. № 35/175), судами, які вирішували справу, а якщо такі ліквідовано, то обласними судами за місцем засудження.

При розгляді таких заяв суди повинні вживати всіх залежних від них заходів до поновлення опису втраченого майна, а також документів, що стверджують передачу його для реалізації відповідним органам, та з'ясовувати характер самого майна (найменування, кількість, розмір, стан).

Такі справи відповідно до ст. 193 ЦПК УРСР повинні розглядатися судами з участю прокурора, представника фінансових органів і торгових організацій та, якщо виникне необхідність, з викликом експерта.

Ухвали суду про поновлення цих документів належить направляти до комісії при фінансових органах, яка визначить розмір, що підлягає до виплати компенсації за майно й цінності, а також суму коштів, що підлягають поверненню²⁷.

У повсякденній ситуації реалізація проблем пов'язаних із поверненням власності реабілітованим була далеко не простою справою. Чимало складностей виникало при вирішенні таких питань з місцевою владою. Як правило, чиновники на місцях не бажали вникати в ту складну ситуацію, в яку потрапили реабілітовані, що повернулися з ув'язнення або зі спецпоселення. Чиновники від влади намагалися трактувати законодавство так, як вони бажали, а це призводило до певних нарікань та невдоволень з боку реабілітованих та їхніх сімей.

Необхідно зазначити, в продовж 60-х років продовжувала вдосконалюватися нормативно-правова база стосовно відновлення майнових

та соціальних прав реабілітованих громадян. Зокрема 28 вересня 1962 р. було поширене роз'яснення Державного комітету з питань праці та заробітної плати, яке надавало підстави сім'ям громадян, розстріляних за вироком суду, а згодом помертно реабілітованих, призначати пенсії в зв'язку із втратою годувальника за умовами й нормами, передбаченими для робітників та службовців, що померли внаслідок трудового каліцтва при наявності документів, які видані органами суду й прокуратури щодо причин смерті зазначених громадян²⁸.

За цих обставин значна частина рідних помертно реабілітованих громадян стала клопотати перед владними структурами щодо призначення пенсій у зв'язку із втратою годувальника. Проте для багатьох із них ці намагання були марними через те, що потрібно було подати документи про смерть своїх рідних. В органи державної безпеки, міліції та прокуратури надходили тисячі заяв від рідних реабілітованих із проханням видачі довідок про смерть безпідставно засуджених, оскільки місце їхнього перебування із часу арешту та засудження залишалось невідомим. Оцінюючи цю ситуацію, міністр внутрішніх справ УРСР О. Бровкін у звіті в ЦК КПУ відмічав, що МВС УРСР не завжди може задовольнити розгляд заяв через відсутність необхідних матеріалів. Підтвердженням цьому було те, що за 1959-1960 роки не вдалося розшукати понад 700 осіб, засуджених, а пізніше реабілітованих громадян. Судові органи, не маючи потрібних архівних матеріалів, не могли видати довідки про смерть реабілітованого. Без зазначених довідок родичі реабілітованих не в змозі були врегульовувати майнові та інші спадкові правовідносини²⁹.

З погляду міністра внутрішніх справ УРСР, розв'язання цієї проблеми можна було вирішити з допомогою Верховної Ради УРСР, яка б прийняла відповідний указ, що дозволяв судовим органам визнавати померлих осіб, притягнених до кримінальної відповідальності й згодом реабілітованих, безвісна відсутність яких дозволяє вважати про їхню смерть на підставі довідки, поданої до судових органів про реабілітацію та результати розшуку.

У разі неможливої подачі громадянами відповідних документів до суду, останній має витребувати їх із відповідних органів. Такі закони вже діяли у союзних республіках СРСР, зокрема у Грузії, Білорусії та в ряді інших.

Безперечно, запропонована система щодо призначення пенсій у зв'язку із втратою годувальника була надзвичайно складною через те, що значна частина репресованих громадян була засуджена до розстрілу позасудовими органами, а це надзвичайно ускладнювало пошук документів. Ось чому лише незначна частина сімей, рідні яких під час репресій були розстріляні, змогла домогтися призначення вищезазначених пенсій.

Аналіз матеріалів, пов'язаних із проведенням заходів щодо соціальної адаптації жертв політичних репресій, дають нам підстави зробити такі висновки:

- діяльність партійно-державних структур направлялася на формування та вдосконалення нормативно-правової бази в руслі гуманного вирішення проблем реабілітованих громадян. Особлива увага приділялася вирішенню правових питань щодо проблем працевлаштування, загального трудового стажу, пенсійного забезпечення, вирішення житлових проблем та повернення конфіскованого майна реабілітованим громадянам. Найбільш активна робота в цьому напрямку була проведена в 1955 – 1958 роках. Щорічне внесення змін до існуючих правових документів давали можливість у певному обсязі врегульовувати не лише процес реабілітації, але й позитивно вирішувати проблеми й подальші долі реабілітованих;

- архівні матеріали дають нам підстави стверджувати, що вирішення питань соціальної адаптації жертв політичних репресій значною мірою залежали від діяльності партійно-державних органів, їхньої відповідальності щодо вирішення проблем реабілітованих. Адже вирішення подібної ситуації для радянської політичної та правової системи було абсолютно невідомою й новою справою. Створення правової бази відбувалося досить складно й не завжди вчасно. Через те центральні партійні органи виступали основною направляючою силою всіх суспільних змін у державі;

- вирішуючи правові питання реабілітації, держава прагнула певною мірою домогтися того, щоб покращити моральне та матеріальне становище її громадян. Проте здебільшого реабілітаційні заходи носили обмежений характер і більшість громадян, звільнених від ув'язнення та заслання не отримали повної реабілітації, не відновили свої права. Суспільно-політичне життя зберігало рудименти тоталітарної системи, а задеклароване право щодо повернення реабілітованих до нормального життя місцева влада з певних об'єктивних причин не змогла реалізувати.

¹ Савицький В.М. По поводу уголовно-процессуальных прав невиновного на реабилитацию // Советское государство и право. – 1965. - № 9. – С. 48 – 56.

² Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика –К.: Юрінком, 1977. – 464 с.

³ Там само. – С. 167-169.

⁴ Там само. – С.168.

⁵ ЦДАВО України. – Ф. 288. оп. 9. спр. 1011. – Арк.. 7.

⁶ Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика –К.: Юрінком, 1977. – С. 168 - 169.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України) – Ф. 1. оп. 24. спр. 4403. – Арк. – Арк.38.

⁸ Там само. – Ф. 1. оп. 24. спр. 4403. – Арк. – Арк.39.

⁹ Там само. – Ф. 1. оп. 24. спр. 4403. – Арк. 36.

¹⁰ Там само. – Ф. 1. оп. 24. спр. 4403. – Арк. 37.

¹¹ Державний архів Вінницької області (далі ДАВО). – Ф. П. 136. оп. 42. спр. 207. – Арк. 6.

¹² ЦДАГО України. – Ф. 1. оп. 24. спр. 4306. – Арк. 153.

¹³ Там само. – Ф. 1. оп. 24. спр. 4306. – Арк. 152.

¹⁴ Там само. – Ф. 1. оп. 24. спр. 4306. – Арк. 153.

¹⁵ Державний архів Хмельницької області – Ф. П. 487, оп.6, спр.585. – Арк.12; – Ф. П. 487. оп. 7. спр. 73. – Арк. 42

¹⁶ Там само. – Ф. П. 487. оп. 7. спр. 73. – Арк. 43.

¹⁷ Центральний державний архів вищих органів виконавчої влади України (далі ЦДАВО України) – Ф. 228. оп. 9. спр. 1149. – Арк. 7.

¹⁸ Реабилитация: как это было. Том II. - М.: МФД, 2003. – С. 60 – 61.

¹⁹ Сборник законодательных и нормативных актов о репрессиях и реабилитации жертв политических репрессий. -М., 1993. -С. 171.

²⁰ Там само. – С. 181 – 182.

²¹ Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика –К.: Юрінком, 1997. – С. 172.

²² Там само. – С. 169 - 170.

²³ Там само. – С. 171.

²⁴ Реабилитация: как это было. Том II. - М.: МФД, 2003. – С. 59 – 63.

²⁵ Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика –К.: Юрінком, 1977. – С. 181 - 182.

²⁶ Там само. – С. 183 - 184.

²⁷ Реабілітація репресованих: законодавство та судова практика –К.: Юрінком, 1977. – С. 183.

²⁸ Там само. – С. 190.

²⁹ Цокур Є.Г. Реабілітація жертв політичних репресій в Україні у 1953 – 1964 роках – Запоріжжя, 2000. –С. 118.

Питання історії України: Збірник наукових статей .- Чернівці: Зелена Буковина, 2006. Т. 9. – 264. – С. 71 – 76